

ЖІНКА ТА ЇЇ ТІЛО В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ ТА КРАЇНАХ СХІДНОГО БЛОКУ 1980-Х РОКІВ

Зінчук С. В.

Наук. керівн.: канд. іст. наук Єремєєва К. А.

Український державний університет залізничного транспорту

Я не розбираюсь у жінках та відрізняю їх від
чоловіків тільки за їхньою статтю
Станіслав Єжи Лец, польський сатирик

«Залізна завіса» відділяла кілька десятиліть країни соціалістичного блоку та республіки Радянського Союзу від країн «загниваючого заходу». Німецькій Демократичній Республіці, Польщі, Чехословаччині, Югославії, Румунії та Болгарії не пощастило після Другої Світової війни здобути абсолютну незалежність, але їм пощастило набагато більше, ніж іншим республікам «країни з найсмачнішим пломбіром». В той час, коли для радянської людини актуальним були колгоспи, трудовні і ГУЛАГи, в країнах соцтабору режим був м'якшим, інколи із збереженням приватної власності, кращим споживанням та трохи іншим поглядом на межі людини як такої.

Наприкінці 1980-х років в СРСР почалась «сексуальна революція» на шпальтах періодичних видань, на екранах кінотеатрів, тощо. Але коли цей процес почався в найближчих країнах соцтабору? Чи був характерним для них аскетизм соцреалізму, чи межі жіночої тілесності були більш широкими? Чи можна говорити про те, що розкриття жіночого тіла відбулось через безпосередній вплив «нашого Заходу» (тобто Польщі, Югославії, Чехословаччини, тощо?) І чи тільки за рахунок саме жіночого тіла в країнах соцтабору актуалізувалась проблема сексуальності? Чи можна віднести еротичну продукцію країн соцтабору до сфери просвітництва, або ж видавці просто шукали читацький попит? На ці питання ми спробуємо відповісти в даному дослідженні.

Джерелами даного дослідження стали передусім видання (як СРСР, так і країн соцтабору), контент яких можна віднести до еротичного. За «Великим

енциклопедичним словником» еротика – це все, що пов'язано зі статевим коханням або психологічні аспекти сексуальності, її розвиток та прояви у спілкуванні, моді, мистецтві, тощо [19].

Совецькій людині не було діла не те, що до сексу, а й навіть до еротики. Соціалістична імперія була не тільки в'язницею народів, а й в'язницею жіночої тілесності. Звичайно ж, так було не всю історію Союзу. Вісімдесяті, перебудова, товаришкам повертають їхні тіла, права ними розпоряджатись. На початку 1991-го року в журналі «Крокодил» була надрукована стаття «Оголений погляд на гласність» Джефа Коена, іноземного журналіста, який розповідав про свою подорож до СРСР задля дослідження «радянських красунь» [7, с. 13]. Очіма американського фотографа з «Плейбоя» для радянського читача жіноча тілесність розкривалась під новим ракурсом, на який довгий час було покладене табу. Ця публікація стала яскравим прикладом сексуального перевороту в СРСР, який відбувся переважно на рахунок жіночого тіла.

Фільми, журнали, розваги. Еротика поширюється на повсякденне життя. Але для країн соцтабору це вже давно було буденним та типовим. Сцени з оргіями у фільмах, еротичні журнали та й взагалі: рівень життя, товарів, послуг був значно вищим та якіснішим. Що можна говорити про легендарну чехословацьку стінку, яку досі без проблем можна знайти по квартирах.

Угорський режисер Міклош Янчо мав абсолютне унікальне бачення кінострічок: знімаючи ідейно-вивірені фільми про громадянську війну в РСФСР, він додавав відверті, еротичні сцени. Радянський редактор, що потрапив в Угорщину, вражено телеграфував до Москви: «Я бачив три фільми Янчо. У всіх були сцени з голими жінками. Наскільки я зміг розібратись в обстановці за 12 днів свого перебування в Угорщині, там існує благодатне підґрунтя для появи фільмів з схожими епізодами. З ким би я не починав про це говорити – я зіштовхувався з іронічним, зверхнім відношенням до наших позицій.» З 70-х років Міклош повністю зав'язав з революційною романтикою та почав знімати еротика. Чому ще у часи застою у Совецькому Союзі, у соціалістичній Угорщині вже були такі вільні та прогресивні погляди на жіноче тіло, сексуальність мистецтво?

Але не Угорщиною єдиною. Польща «грішила» оголеними пані в кінематографі ще з 60-х років. У 1974 році режисер Анджей Вайда знімає фільм «Земля обітована». Фільм має кілька сюрпризів: еротичні сцени, серед яких є навіть зображення оргії. Це було не іграшкою для чоловіків, це було справжнім бунтом. В інтерв'ю 2004 року режисер зазначає, що він «... нещодавно зробив нову версію картини «Земля обітована», з якої вирізав дві еротичні сцени. Я соромився їх 20 років. Чому я їх зняв? Тому, що цензура забороняла нам знімати еротику, ми бились за свободу будь-якими шляхами. Можливо, зараз це може здатись чимось дитячим, але тоді це так не здавалось...». У 1983 році також відзначився режисер Юліуш Махульський. Його картина «Секс-місія» для совєцького глядача була перейменована на «Нових амазонок», більше того, з фільму вирізали двадцять п'ять хвилин еротичних сцен (рис. 1).

Рис. 1. Кадр з фільму «Секс-місія» (1983)

Серед вирізаних епізодів також була цитата: «Увага, група! Напрямок – на схід! Там має бути цивілізація». Повну версію фільму пост-совєцький глядач побачив лише на початку дев'яностих.

Пісня «У мені є секс» польської акторки Калини Ендрусик не тільки стала її візитівкою, а й забезпечила їй статус польського секс-символу 60-х років. Схожий контент спокійно транслиювався на польському телебаченні часів

Хрущова та Брежнєва. Ця пісня для радянської людини залишилася лише піснею.

Польща та Угорщина змагались за звання «найвеселішого бараку соцтабору». Західний світ надихав у потилицю країнам соцтабору сексуальну революцію, що перетворило змагання на сексуально-визвольну боротьбу. Болгарія влаштовувала відверті конкурси краси, були нічні клуби з розважальними програмами з вар'єте. Жінки не боялись одягати короткі спідниці та декольте, вони не були закуті в кайдани «радянської товаришки». В 1964 році виходить номер легендарного журналу «Playboy», у якому вперше з'являються жінки, що жили по ту сторону залізної завіси. Та і тут видна чітка межа між соціалістками: жінки східного блоку одягнені, радянські – ні.

Югославія не дуже прославилась легендарними фільмами, але також внесла свою частинку в сексуальну емансипацію жінки. 1969 рік: поки весь Союз радіє появі туалетного паперу в магазинах, в Югославії виходить перший випуск еротичного журналу «Чик» (рис. 2). Відверті фотосесії, перші статті з сексуальної освіти тощо. Контрабандою ці журнали возились у Радянський Союз разом зі взуттям та іншими бажаними предметами споживання.

Рис. 2. Обкладинки югославського журналу «Чик» за 1969 та 1971 роки
[16; 17]

На сторінках журналу «Чик» підіймалися проблеми венеричних захворювань, контрацепції, введення уроків сексуальної освіти у школах, тощо. Крім того, своєрідним нововведенням був зворотній зв'язок із читачами, які у рубриці «Дорога Світлана» могли ділитись своїм сексуальним досвідом. Таким чином, до дискурсу розширення тілесності людини на сторінках офіційних видань долучались пересічні громадяни, які ставали сотворцями цього дискурсу. Так поступово знімалось табу на подібні теми.

Сам по собі «Чик» дедалі більше еротизовувався. Обкладинки ставали все відвертішими, а до звичного просвітницького змісту додаються «еротичні вікторини». Тобто можна зробити висновок, що поступово риторика просвітництва змінюється орієнтацією на специфічну читацьку аудиторію.

Країни соціалістичного блоку мали не абиякий вибір «дорослої» преси. Не лише класичні, стандартизовані глянці з показово красивими жінками, з фігурою типу пісочного годинника, а й чорно-білі газети, журнальчики, розважальні сторінки. Саме так, серед відвертих фотосесій та жіночих принад сторінки з кросвордами та sudoku [17].

Дуже цікавими видаються спеціалізовані гумористичні видання еротичного змісту, де поруч із фотографіями оголених жінок та інколи навіть чоловіків, були карикатури на сексуальну тематику (рис. 3).

Це явище можна зіставити з тим фактом, що в СРСР розкриття жіночого тіла також відбувалось спочатку в контексті гумору. Це все знаходило місце й у старих-звичних виданнях типу «Перця» чи «Крокодилу», що станом на дев'яності роки ще зберігали потужні тиражі. У них типові для СРСР проблеми, наприклад, дефіциту продукції висміюються за рахунок оголеної жінки-продавчині, яка більше не має що запропонувати покупцеві, або пані, яка у зв'язку з відсутністю у магазинах одягу, змушена прикривавати свої принади руками та табличкою з надписом про охорону суспільної моральності. Відтепер в офіційному дискурсі почали відтворювати народні жарти про «шефів» та їхні сексуальні стосунки із секретарками, або підлеглими (рис. 4).

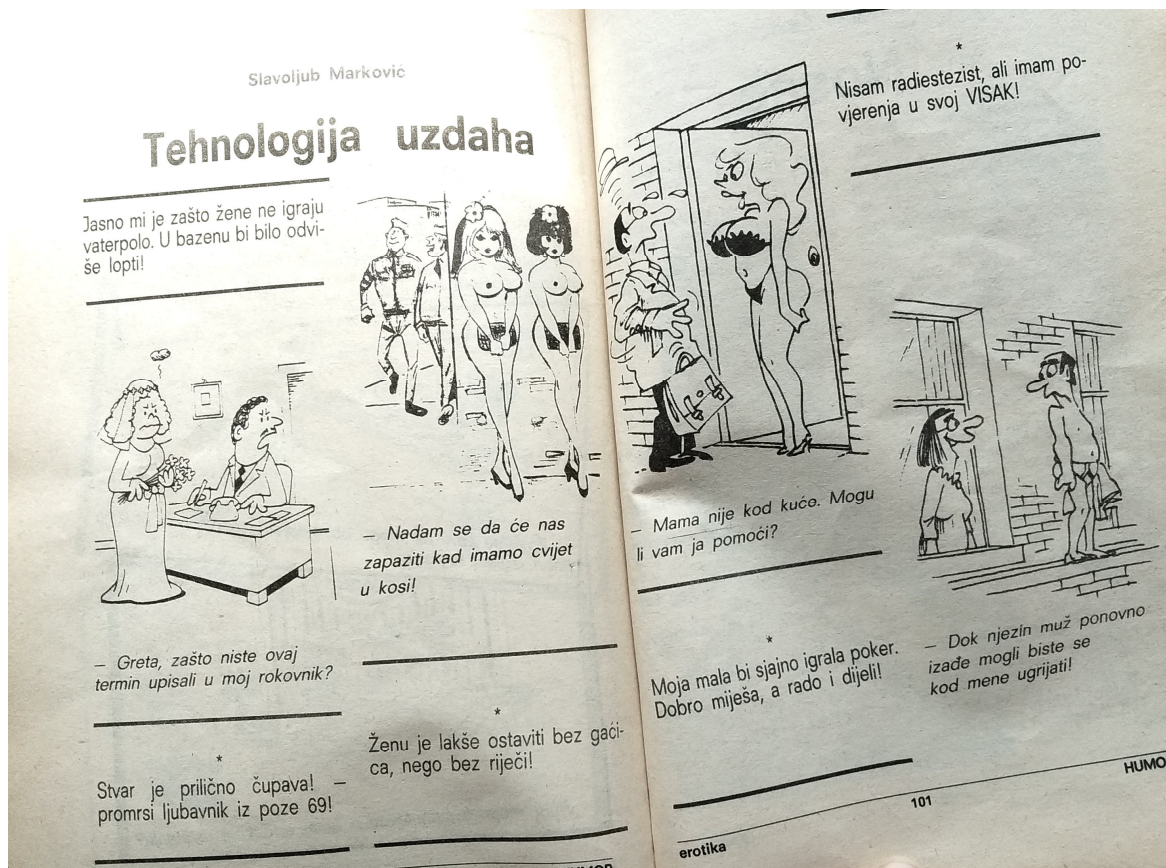

Рис. 3. Сторінка загребського журналу «Erotika: humor» за 1988 рік [1]

Рис. 4. Карикатура з журналу «Крокодил» [8]

Оголені чоловіки до проблеми дефіциту, судячи по даним виданням, стосунку не мають. Звідси можемо зробити висновок, що над схожими проблемами можемо сміятись лише за рахунок оголених жіночих грудей, бо у патріархальному суспільстві оголений чоловік – це не смішно, це – звично. У патріархальній культурі чоловік, у порівнянні з жінкою, майже не сексуалізується, не піддається цензурі (приклад: чоловічі соски), для них не існує настільки масивного та потужного тиску щодо зовнішності (різноманітні б'юті-практики типу епіляції, манікюр, макіяж, приваблива білизна тощо). Чоловік все ще залишається домінантним членом суспільства, а жінка – гарний додатак до нього, «статусна іграшка». Це одна з причин, чому сексуально-культурний переворот відбувався саме завдяки жіночому тілу.

Використання гумору з метою розкрити жіноче тіло в офіційному дискурсі пояснюється тим фактом, що жарти нібито знімають відповідальність за зміст, адже це все «несерйозно». Крім того, за З. Фройдом, коли наше «над-я» диктує нам табування сексуальних тем, жарт, як загадка, займає наш мозок розгадуванням цієї загадки. В той самий час наше «Я» насолоджується безкарно сексуальним контентом [13].

Деякі видання вирізняються особливо відвертим контентом, не лише оголеними грудами. На відміну від радянських видань, де актуалізувалась людська сексуальність в основному за рахунок жіночого тіла, на сторінках присутні парні фотосесії, що є досить нетиповим, адже в схожих виданнях дуже рідко фігурував чоловічий образ, а якщо він і зустрічався, то точно не у сексуалізованому вигляді. Все ж таки, ми маємо діло з патріархальними країнами та часами. Але зважаючи на історично-політичний контекст, схожа преса була викликом, соціальним авангардом. Тим більше, що інколи можна було знайти статті та світлини геїв. Наприклад, у 1988 році в загребському журналі «Erotika» була вміщена стаття та фото оголених чоловіків з нетрадиційною сексуальною орієнтацією [2, с. 31-33].

Республіки Прибалтики також відрізнялись своєрідною вільністю. Дорослі розваги, еротичні журнали, навіть паром до «загниваючого» Гельсінкі. Латвія та Естонія несли гілку першості: в Талліннському готелі «Vīru» в 60-70хх роках з'явився варьете-шоу з ковбоями, дівчатами у спідній білизні, іноді навіть з стриптизом. Згодом схожими програмами могли похмзуватись готель

«Латвія» та ресторан «Юрас Перле» в Юрмалі. **Естонці у 1989 році випускають Sex-Horoscope:** гороскоп з дуже відвертими, але мальованими дівчатками. Почався всесоюзний похорон цензури.

У Радянському Союзі перша еротика почала закрадатись в середині 80-х років. Карикатури у «Крокодилі», де оголеність була засобом, а не метою. Засобом зображення проблем, соціальних процесів, змін у суспільстві та державі. У деяких сферах це також було бунтом, наприклад, у кінематографії. Фільми «Маленька Віра», «Інтердівчинка» показують інших жінок, про яких прийнято мовчати, не замічати, які залишаються в тіні, але які завжди існували у державі. Це починають показувати на великих екранах, про це починають говорити вголос. Починається доба Гласності. Але чому тут вона лише починається, а там ніби існувала завжди?

Для режисерів це був бунт. Спочатку в західному світі, потім у країнах соціалістичного табору, потім у всьому іншому союзі. Десь це був бунт проти консервативно-традиціоналістичного стану речей, десь проти нового ладу, що насаджувався, десь проти старого ладу, що вже набрид. Але завжди цей бунт здійснювався через жіноче тіло, її сексуальність, її свободу вибору. Усі три хвили фемінізму боролись за різні речі, але спільне в них одне: вони боролись за жінок та проти патріархального гніту. В патріархальному світі жінка – об'єкт, який не належить сам собі. Жінки вибороли (і виборюють) право на власне тіло. Але воно одразу ж піддалось сексуалізації та об'єктивізації, шеймінгу за будь-якою ознакою. Тому все одно воно стало викликом та бунтом. Особливо для тоталітарних держав, в який партія контролює абсолютно все. Питання жіночої сексуальності і її експлуатація є дуже важким та багатограним, але воно точно асоціюється з чимось новим, прогресивним. Та бунтівним. Навіть зараз більшість феміністичних ініціатив проводять свої перформанси та акції оголюючись. Час йде – засоби не змінюються.

Отже, можна зробити висновок, що мас-медіа країн соцтабору стали агентами сексуальної революції 1960-1970- років в СРСР, щоправда можливості для цього знайшлись лише наприкінці 1980-х років. Порівняно із радянськими мас-медіа, жіноче тіло розкривалось спочатку в контексті сексуального просвітництва, але поступово почало більше грати на читацький попит. Головним простором для розкриття людської сексуальності залишалось жіноче

тіло, але, на відміну від радянського контенту, траплялись світлини оголених чоловіків, що трохи розмивало патріархальні уявлення про еротику. Взагалі на момент, коли в СРСР відбулось повернення сексу в мас-медіа, для країн соцтабору еротичний контент вже став буденністю.

В часи глобалізації дуже важко повністю контролювати та піддавати цензурі контент. Інфлюенсери формують тренди, соціальні мережі розносять ці тренди зі швидкістю передачі даних сучасних технологій. Доба Інтернету стирає кордони, нівелює мовні недорозуміння. Але ще сорок років тому не було ні всесвітньої мережі, ні «соціалок», ні інфлюенсерів. Тренди, вектори розвитку задавали або правлячі еліти, або географічне розташування. Державам, що були ближче до західної Європи, пощастило трошки швидше. Змога слухати західні радіостанції, провал радикального совєцького закріпачення дав свої плоди. За східних європейців завжди були готові вступитись «західняки». Навіть зараз часто згадують танки в Празі як щось абсолютно неможливе, жахливий акт тоталітарної держави. Західний вітер активно дув на країни східного блоку. Вплив західних держав спочатку «роздягнув» жінку, зробивши її зброєю проти тоталітаризму, пізніше звільнив мистецтво, дозволя та згодом і держави. До України, Білорусі, Росії та інших республік вітер теж дійшов, але пізніше. Совєцька оборона, контрпропаганда, лінія партії працювала досить потужно. До середини вісімдесятих зміст еротичного характеру переслідувався не лише зі сторони держави, а й зі сторони всюдисущого ока людського осуду. За роки муштри і пропаганди тоталітарний устрій зміг перетворити населення на слухняних солдатиків. Але не всіх. Почалась доба гласності. Радіо Свобода, відеосалони, нове у виданнях та мистецтві, науці, суспільних рухах. Це нове спочатку дало подих західного повітря і натхнення на скидання тоталітаризму, що засів. Разом з цим і звільнення жінки, тіло якої у цій боротьбі було чи не найголовнішою зброєю.

Література:

1. Erotika: humor. 1985. № 23. 129 с.
2. Erotika: 1988. № 25. 120 с.
3. Ажгихига Н. Гендерные стереотипы в современных мас-медиа. *Женщины: свобода слова и творчества: сборник статей*. М.: Эслан, 2001. С. 5-22.

4. Викторов Э. Последняя сексуальная революция в советском обществе (1970-1991). *История и науки о культуре*. 2009. № 12. С. 54-58.
5. Гляйснер Ф. «Будто голая я, а не героиня вашего фильма»: скандалы «порноавторства» времен перестройки. *Новое литературное обозрение*. 2014. № 5. С. 80-107.
6. Жеребкина И. Постсоветский феминизм: чем мы ангажированы, или происхождение из советских 60-х. *Гендерные исследования*. 2010. № 20-21. С. 268-305.
7. Коэн Дж. Обнаженный взгляд на гласность. *Крокодил*. 1991. № 1. С. 13-14.
8. Уборевич-Бобровский. Карикатура. *Крокодил*. 1991. № 19. С. 7.
9. Миронов Б. *Социальная история России периода империи (XVIII-начало XX в.)*. В 2 т. Т. 1. СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. 548 с.
10. Михель Д. Изменение телесности в контексте перестройки в России // *Res Cogitans. Теоретический альманах*. Саратов: Научная книга, 2005. С. 23-37.
11. Пода О. Концепція «нової жінки» на шпальтах радянської жіночої преси. *Вісник Запорізького національного університету (філологічні науки)*. 2007. № 1. С. 141-150.
12. Пода О. Проблема гендерних ролей і стереотипів у пресі на межі XX – XXI ст. *Журналістика*. 2009. № 8. С. 162-177;
13. Психологічна теорія Фрейда. URL: <http://www.npblog.com.ua/index.php/psihologiya/psihologichna-teorija-frejda.html>.
14. Пушкарев А., Пушкарева Н. Ранняя советская идеология 1918-1928 годов и «половой вопрос» (о попытках регулирования социальной политики в области сексуальности). *Советская социальная политика 1920-1930-х годов: идеология и повседневность*. М.: Вариант, 2007. С. 199–227.
15. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/fuko_vol/03.php.
16. *Чик*. 1969. № 47. С. 1
17. *Чик*. 1971. № 16. С. 1
18. Чухров К. Был ли гендр в СССР? *Гендерные исследования*. 2010. № 20-21. С. 249-256.
19. Эротика // Большой энциклопедический словарь. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc3p/337898/%D0%AD%D0%A0%D0%9E%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90/>.